

Landschaft im Transit

Van mijnbouw tot merenrijk in oostelijk Duitsland

In het Oosten van Duitsland zijn voor de bruinkoolindustrie tientallen dorpen van de aardbodem verdwenen. Nu liggen die gebieden braak, te wachten op een mogelijke recreatieve bestemming. Maar voor wie?

Saskia de Wit en Inge Bobbink

Komend vanuit het dichtbevolkte Nederland is de leegte van oostelijk Duitsland een belevenis. Enorme oppervlakten boerenland met hier en daar een huis langs de *Autobahn*, die als een *parkway* in het licht glooiende landschap ligt. Windmolens hebben overal de ruimte.

Het gebied tussen Dessau, Cottbus, Dresden en Leipzig is eindeloos, en er is bijna geen mens te bekennen. Wel everzwijnen, herten, vossen en roofvogels. Waar is dat industrieland van van we ons bij vertrek zulke dramatische voorstellingen hadden gemaakt? De 'zwarte driehoek', de nieuwe woestijn van mijnstof en chemisch afval?

Het zit in de diepte. De gigantische gaten van zeker veertig meter worden pas zichtbaar als je op de rand staat of als ze uiteindelijk met water gevuld zijn, wat vanzelf gebeurt als de pompen

worden uitgezet. Er zijn nauwelijks bouwwerken; hier en daar staat nog een machine waarvan je noch de maat, noch de functie kunt bevatten. Transparant, gracieus en eenzaam.

Vergelijkingen met de havenbrug van Hamburg, de Eiffeltoren en de Deltawerken dringen zich op.

Eenmaal afdalend naar de bodem van de put waan je je in een natuurlandschap met kloven en rotsen. Je hoort een onzichtbare graafmachine die nog aan het werk is en een eindje verder wordt een recreatieplas gevuld, zodat de sporen van zware arbeid langzaam worden uitgewist.

Tuinenrijk

Dit gebied moet een recreatielandschap worden. Dit is althans de achtergrond van het door het Bauhaus in 1989 geïnitieerde project om het

< De mijn 'Greifenhain' is een onoverbrugbare barrière tussen wat ooit twee buurdorpen waren. De mijn heeft lang genoeg droog gestaan om een gevarieerde boomvegetatie op de bodem te laten ontstaan. Nu het water tot halverwege de roze gestreepte wanden staat suggereren de boomtoppen een niet-bestaand drama van verdronken land op de bodem van de mijn, het werkelijke drama van het weggegraven land op maaiveld overschaduwend

Het Rousseau-Insel in Wörlitz

Het Wörlitzer Gartenreich was gebaseerd op een virtueel assenstelsel. Daardoor werden de verbanden duidelijk als je er doorheen bewoog.

Het Fürst-Pücklerland bestaat uit een stelsel van meren en kanalen. Als dit architectonisch wordt uitgewerkt, kan een nieuw 'Seenreich' ontstaan.

postindustriële landschap in de streek Dessau-Bitterfeld-Wittenberg (het westelijk deel) te revitaliseren. Het plan heeft de naam 'Industrielles Gartenreich' gekregen. De Internationale Bauausstellung die plaatsvindt tussen 1999 en 2011 in de Lausitz, het oostelijke deel, wordt 'IBA Fürst-Pückler-Land' genoemd. Beide verwijzen naar de bloeitijd van dit landschap, de grootse transformatie van een boerenlandschap tot Gartenreich en de culminatie van de Verlichting in de achttiende eeuw door respectievelijk Prins Franz von Anhalt Dessau (1740-1817) en Prins Hermann Pückler-Muskau (1785-1871).

In het nog steeds feodale achttiende-eeuwse Duitsland lanceerde Prins von Anhalt Dessau, geleid door de humanistische idealen van de Verlichting, een uitgebreid hervormingspro-

gramma, dat zowel culturele en pedagogische als economische en landbouwtechnische vernieuwing inhield. De prins introduceerde de nieuwste landbouwmethoden en -technologieën uit Engeland en maakte van Anhalt een schoolvoorbeeld van moderne landbouw en tegelijkertijd een eiland van verlichte bourgeoiscultuur. 1500 Vierkante kilometer grond werd in vijftig jaar getransformeerd tot een luthof, een parkachtig agrarisch landschap met een netwerk van tuinen, lanen, paviljoens en torens. Het Gartenreich was voortdurend in ontwikkeling, maar met de dood van de prins verloren de hervormingen hun drijvende kracht en het paradijs stagneerde.

Industrierijk

Rond 1900 begon de industrie zich snel te ont-

Van een afstand gezien lijken de kolossale graafmachines van bruinkoolmijn Golpa-Nord op uit hun krachten gegroeide insecten, klaar om verder te vreten aan het verwoeste landschap waarin ze staan opgesteld.

wikkelen. Het Gartenreich werd teruggedrongen tot groene eilanden als Wörlitz en het Georgium. Met de ontwikkeling van het eerste metalen vliegtuig van Junkers en de uitvinding van de kleurenfilm in Wolfen werd het gebied een brandpunt van vooruitgang, en in de jaren '50 en '60 nam de bruinkoolindustrie, als onderdeel van de versnelde industrialisatie van Oost-Duitsland, een grote vlucht.

Dit was de tweede grote transformatie. In het gebied rondom Leipzig zijn zo'n zestig dorpen, dertien kastelen, dertien burchten, achtentwintig kerken en kerkhoven, eenendertig kapellen, twee kloosters, vier klokkentorens, twee raadhuisen, tweeënzestig publieke gebouwen en zes parken van de aardbodem verdwenen. Slechts vijftig jaar en 3,3 miljard ton bruinkool waren nodig om dit te bereiken. Hiertoe werd ongeveer 12 kubieke kilometer grond verplaatst en waren 24.000 mensen gedwongen te verhuizen. In de hele voormalige DDR is door de bruinkoolwinning een oppervlakte afgegraven van zo'n 1500

De F-60 is bijna twee keer zo groot als de Eiffeltoren. Toch was deze machine niet meer dan een transportband, en dan nog niet eens voor de bruinkool zelf, maar voor de 'onbruikbare' aarde erbovenop. Het echte werk werd gedaan door machines op de bodem van de mijn, machines die volledig in het niet vielen bij deze reus. Kleine treinen voerden vervolgens de bruinkool af.

vierkante kilometer, groter dan de provincie Utrecht.

Om de bruinkool te kunnen bereiken, een laag van slechts twee meter, moest eerst een dertig tot zestig meter dikke laag aarde worden verzet.

Deze laag werd in omgekeerde volgorde in het al afgegraven deel van de mijn gestort. Door de verschillende grondlagen die in omgekeerde volgorde werden teruggestort, en door de techniek van de lopende banden die telkens met dezelfde afstand piramides aarde storten, ontstonden spectaculaire gestreepte kliffen aan de wand van de mijn. Het grondwater werd weggepompt van twee tot zestig meter onder maaiveld.

Merenrijk

De sanering van de Oost-Duitse dagbouw behoort tot de duurste en meest prestigieuze pogingen om de postindustriële erfenis onder controle te krijgen. Tussen 1997 en 2003 is jaarlijks 1,2 miljard D-mark in de ontwikkeling van het mijngebied gestoken, terwijl er daarvoor al 8

miljard was uitgegeven. In geld en in oppervlakte gerekend is dit misschien wel de grootste landschapstransformatie uit de menselijke geschiedenis, en dat in tien jaar tijd.

De herontwikkelingsstrategie werd oorspronkelijk gedomineerd door de technologische eisen van de mijnindustrie en de politieke wens om snel resultaten te boeken. Mijnbouwkundig ingenieurs en bruinkoolgraafmachines zijn de makers van het uitgestrekte merenlandschap dat binnen enkele jaren de sporen van de mijnbouw uitgewist moet hebben. Het meest eenvoudig zou zijn om te stoppen met pompen, waardoor de mijnen in tien jaar tijd onder water zullen lopen. Maar tien jaar is te lang, dus wordt oppervlaktewater van de riviertjes uit de omgeving aangevoerd, met niet te voorziene gevolgen voor de rivieren en het grondwatersysteem.

Traagheid is winst

Gelukkig is er halverwege het proces een kentering zichtbaar: zowel het Industrielles

De grondwaterspiegel is verlaagd tot soms veertig meter diep om de mijnbouw mogelijk te maken. Een ingreep met invloed tot ver in de omgeving.

De mijn 'Ilse' is volop in gebruik, met machines in de diepte en hoog aan de horizon. Pas ingezaaid gras op het veertig meter dikke nieuwe grondprofiel, wit stuifzand aan de oppervlakte op de randen van de mijn, en dan terrassen van vette donkere aarde, steeds dieper tot aan een modderbruine plas op de bodem, waaruit dikke slangen tevoorschijn komen die wegkronkelen tot voorbij de horizon.

Gartenreich als de IBA Fürst-Pückler-Land houden een pleidooi voor het niet langer 'bedekken van de industriële wonden met groen', maar het leesbaar maken ervan. Uitgangspunt blijft het onder water zetten van de mijnen; zonder economische output zou het te kostbaar zijn om te blijven pompen.

De toekomstige meren hebben een oppervlak van gemiddeld duizend hectare. Er zijn plannen voor bootverbindingen, en elk meer wordt rond een eigen thema ontwikkeld, zoals een energietuin vol windmolens (het aanboren van alternatieve energiebronnen als positieve vertaling van het thema van de streek als energieleverancier) of een mijnmonument dat maar deels onder

water wordt gezet zodat de prachtige kliffen zichtbaar blijven.

Net als het Ruhrgebied is het eindbeeld van deze transformatie een recreatielandschap. Maar wie gaat dat landschap gebruiken? De enkele nog draaiende mijnen worden zwaar gesubsidieerd om de werkloosheid enigszins te beperken, maar desondanks is die sinds de *Wende* opgelopen tot 23 procent. Door een enorme leegloop naar West-Duitsland neemt de vergrijzing in hoog tempo toe. Men zit op werk te wachten, niet op recreatiemogelijkheden. Misschien is de traagheid van de transformatie juist daarom wel winst. Ten opzichte van een land als Nederland, waar niet alleen de bevol-

kingsdichtheid, maar ook het toenemende ruimtebeslag om steeds creatievere oplossingen vraagt, is het Oost-Duitse bruinkoolgebied leeg te noemen. En het kan leeg blijven, tot het een nieuwe betekenis voor toekomstige bewoners op de schaal van Europa krijgt. Het lege landschap als reserve.

Ook het Nederlandse veengebied is door industrie ingrijpend veranderd. Door de turfwinning ontstond een plassenlandschap dat nu recreatief gebruikt wordt en interessante woonmilieus genereert. Waar op de kleine schaal van het veenplassengebied de structuur van het landschap sterk genoeg was om de onvoorziene ontwikkelingen te dragen, zijn in het bruinkoolge-

De mijn 'Goitzsche' is bijna vol. Een overlaat vanuit een naastgelegen riviertje en een drijvende steiger waarvan duidelijk te zien is hoever hij nog langs de ankerpalen omhoog kan schuiven, markeren de toekomstige waterpeil

Vier schoorstenen van de Vockerode krachtcentrale, symbool van het 'Industriereich'.

bied ontwerpingsrepen van strategische aard nodig. Door de leesbaarheid van het landschap te versterken kunnen toekomstige inzichten verankerd worden in een ruimtelijke en beeldende structuur. Zo kan het nieuwe landschap straks nog iets van zijn adembenemende geschiedenis vertellen.

[fotografie] Sebastiaan Kaal en Saskia de Wit

[tekeningen] René Wysk

Zelfs als je de machines bijna aan kunt raken, blijft hun schaal ongrijpbaar.